

Šeherzada Džafić
Univerzitet u Bihaću
Pedagoški fakultet
BiH – 77 000 Bihać
seherzada.dzafic@unbi.ba

Izvorni znanstveni članak
(primljeno 11. 4. 2022.)
UDK 821.163.4(497.6) Ćopić, B.(047.53)
821.163.4(497.6).09 Ćopić, B.

TOPOS LIKE OD FAKTOGRAFSKOG ZAVIČAJA DO FIKCIONALNOG UTOČIŠTA – LIKA KAO PRIMARNI ZAVIČAJ BRANKA ĆOPIĆA

Malo je pisaca koji su se pozivali na rodni zavičaj kao što je to činio Branko Ćopić. Iako je o toposu Like prvenstveno saznao iz priča svojih majke i djeda, Ćopić se u intervjuima, pismima pa i samim djelima pozivao na Liku kao prvobitni zavičaj. S tom činjenicom, ovaj rad se kreće u dva pravca: prvi dio analizira Ćopićeve intervjuje i pisma u kojima govori o toposu Like kao zavičaju, dok se u drugome dijelu rada donose interpretacije motiva Like u Ćopićevim književnim djelima. Iz svih izvora (i faksionalnih i fikcionalnih) vidno je da je Lika, i kao geografski i kao motivski pojam, predstavljala habitus vrijednosti koje su značajno determinisale opus jednoga od najvećih pisaca južnoslavenskih književnosti.

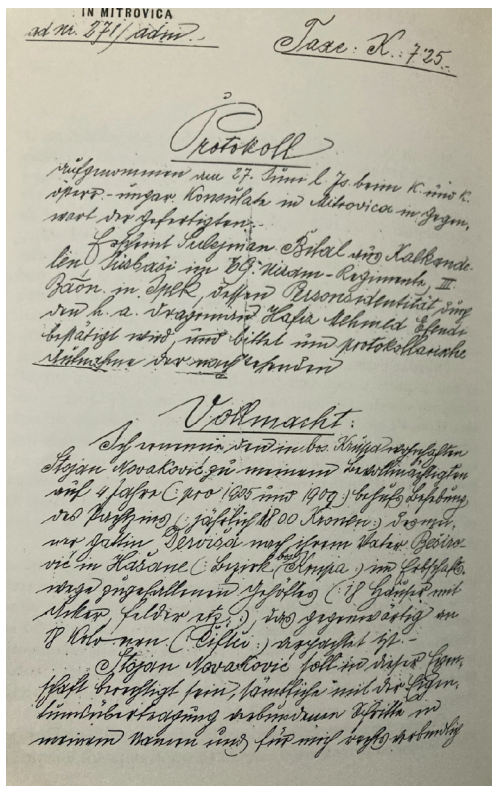
Ključne riječi: Lika, Branko Ćopić, narativ, topos, zavičaj

Referiranje na topos zavičaja

„Kada govorim o djetinjstvu, naprije moram da naglasim jednu stvar: ja sam imao dva zavičaja. Prvi je – zavičaj moje majke i moga djeda Rade, to je Lika... drugi je Bosanska Krajina“ (Ćopić, u Jevtić 2000).

Dosadašnja istraživanja opusa Branka Ćopića ukazuju na to da je zavičaj ključni motiv i izvor njegovoga književnog stvaralaštva. No, unatoč posvećenosti cijelih projekata, simpozija i zbornika, ovaj motiv ostao je nedovoljno istražen, osobito ako se uzme u obzir zavičajni topos¹ Like koji za ovoga pisca predstavlja,

¹ Pojam „topos“ porijeklo vodi od grčke riječi *tópos* što znači mjesto i prvobitno se vezao za retoriku (npr. u slučaju pronalazača dokaza topos je predstavljao nalazište argumenata za određeni govor). Vremenom značenje ovoga pojma se proširilo, a zvanično se desilo 1971. kada E. R.

Ugovor između ličkih doseljenika.
(izvor: Čengić, 1987.)

pored motiva, upravo ključni izvor cjelokupnog stvaralaštva. I koliko god su iscrpna dosadašnja istraživanja, posebno već decenijski istraživački projekat *Lirski, humoristički i satirički svijet Branka Ćopića* Slavističkog instituta Univerziteta Karl Franzes iz Graza, ipak su pitanja vezana za topos Like nedovoljno istražena. U prilog tome ide činjenica da je Lika spomenuta samo u nekolicini istraživanja². Na prvome mjestu tu su istraživanja nositelja projekta Branka Tošovića koji u tekstu *Poetika Ćopićevih heterotopija* (2018) Liku kao zavičaj po frekventnosti spominjanja u opusu stavlja na treće mjesto, pri čemu je smatra fiktivnim zavičajem, a njenu prvobitnost označava heterotopijom. Naime, prema Tošovićevom istraživanju „Lika se spominje 42 puta“ (Tošović 2018: 17). No, treba uzeti

u obzir da se ovo istraživanje bavilo bilježenjem izravnog spominjanja toponima Lika, ali u opusu, posebno ako računamo metafore i ostale (specifično ličke) toponime, frekventnost spominjanja, referiranja i aluzija na ličko područje je daleko veće. S druge strane, istraživanja o frazemima u Ćopićevom djelu pokazuju koliko su bitni frazemi prostora te da su posebno evidentirani „frazemi sa slikom prirode

Curtius objavljuje studiju *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje* u kojoj iznosi mišljenje da su „toposi utvrđeni obrasci mišljenja“ (CURTIUS, 1971). S druge strane, topos se definira kao opće mjesto, tipizirani motiv u književnom djelu. S obzirom na to da za Ćopića Lika predstavlja više nego što to znači imenica „zavičaj“ te se Lika u književnim djelima javlja i kao metafora i kao stvarni prostor, u radu topos podrazumijeva taj habitus: stvarni toponim i imaginarnu projekciju zavičaja.

- 2 Iz ovoga konteksta možemo izdvojiti ranija istraživanja, kao npr. iscrpne razgovore s Enesom Čengićem (objavljeni u dva toma) i s Milošem Jevtićem u kojima je Ćopić najviše govorio o Lici kao svome prvobitnom i primarnom zavičaju što su i ključni izvori za ovaj rad.

i prirodnih pojava“ (Ćoralić i Redžić 2017/18: 159), odnosno frazemi s komponentom koja se odnosi na geografske nazive, što je „doprinijelo još intenzivnijoj slikovitosti i živosti jezika“ (Ćoralić i Redžić 2017/18: 163). Dakle, pored toposa Like, Ćopićev opus obuhvaća frazeme koji opisuju područje Like kao što su to „ličke vrleti“, „kamenito područje“, „vjetrovito područje“, „velebitske bure“, „sunčana krša“ (Ćopić 1983: 73), čime se aluzijama i slikovitim hipotipozama opisuje topos Like.

Pored funkcionalne upotrebe unutar opusa, Ćopić se za topos Like veže i na jedan specifičan autobiografsko-nostalgični aspekt pri čemu Lika postaje više od izvora. Naime, u intervjuima Ćopić Liku determinira primarnim zavičajem i utočištem, posebno u zrelijim godinama³. Tu se susrećemo s pitanjima autobiografske proze, koja je, konkretno u slučaju Ćopića, istražena u radu Andrijane Kos-Lajtman⁴ kroz reprezentativnija djela poput *Magareće godine* i *Bašta sljezove boje* pri čemu je autorica istražila i analitički iščitala vizure autobiografskog diskursa s polazišnom tezom da je „Ćopić rado posezao za zbiljom vlastita života kao tematsko-motivskim izvorištem svojih književnih diskursa“ (Kos-Lajtman 2018: 134) i zaključkom da je „Ćopić gajio duboko povjerenje u dokumentarizam (autobiografske) zbilje kao polaznu građu svojih književnih diskursa“ (Kos-Lajtman 2018: 135). Tim zaključcima treba pridružiti i ranija istraživanja ove autorice koja se mogu primijeniti na cjelokupni Ćopićev opus. Naime, analizirajući autobiografske tekstove dječje književnosti, Kos-Lajtman u knjizi *Autobiografski diskurs djetinjstva* (2011) opservira kako se literarizirani tip autobiografskog diskursa u dječjoj autobiografskoj književnosti javlja u dvije varijante: kao narativno-stilski literarizirana autobiografija i kao literarizirana autobiografija u smislu fikcionalizacije (Kos-Lajtman 2011: 82). U slučaju odnosa prema Lici kao zavičaju iz kojeg se crpi

3 Ovo pitanje istražio je Josip Užarević u studiji *Moibusova vrpca. Knjiga o prostorima* u kojoj donosi zaključke kako je o zavičaju Ćopić pisao na samome početku stvaralaštva da bi se u drugome dijelu udaljio od realnog prostora idući ka poetizovanoj i maštom dograđenoj slici te se u zbirkama s kraja stvaralačkog veka, nakon svega, njegovo biće rasuto u vremenu i svetu opet našlo u točki svoje sabranosti i svojega početka“ (UŽAREVIĆ 2011: 383).

4 Andrijana Kos Lajtman se u studiji *Autobiografski diskurs djetinjstva* bavila autobiografskim diskursom i pitanjem uloge djetinjstva u književnom stvaralaštvu koje prema autoričinom mišljenju: „najčešće poprima ulogu bogate riznice priča pogodne za književnu obradu“ (KOS-LAJTMAN 2011). Što je u takvoj obradi ono što je u potpunosti dokumentarno, a što rezultat suptilnih procesa fikcionalizacije koji zahvaća svaki književni diskurs, pa i onaj autobiografski, nije uvijek lako precizno detektirati i izmjeriti. Kos-Lajtman detektira šest mogućih tipova autobiografskoga diskursa: autobiografija u užem smislu, pseudoautobiografija, moguća autobiografija, biografija i hibridni tip (KOS-LAJTMAN 2011: 87).

građa i inspiracija, primjetno je da se u takvim diskursima radi o drugoj varijanti, konkretnije, radi se o literariziranoj autobiografiji u smislu fikcionalizacije. No, u nekim djelima nalazimo i literarizirani tip autobiografskog diskursa, a što se može utvrditi kroz analizu Ćopićevih intervjuva i dokumentarnih tekstova iz kojih je vidno referiranje na stvarne događaje i mjesta koji će se kasnije literarizirati.

Generalno, književna kritika o Ćopićevom opusu suglasna je u poimanju autobiografskih izvora⁵, osobito određenih perioda života kao što su djetinjstvo, mladalaštvo i starost: „tematizirajući vlastiti život, autor koristi čitav spektar motiva (djetinjstvo, mladalaštvo, priroda, stvarni likovi), sve to uokvirujući kroz ekstradijegetskog pripovjedača koji će mijenjajući poziciju u intradijegetskog učiniti radnju bližom“ (Džafić 2017: 131). Iz toga proističe i ključna hipoteza ovoga rada: Branko Ćopić je Liku, koja mu je ključni izvor inspiracije, smatrao svojim primarnim i prvobitnim zavičajem. Kako bi se potvrdila hipoteza u nastavku će se kontekst Like analizirati u fakcionalnim diskursima, a potom i u fikcionalnim.

Lika kao faktografski zavičaj

„Zavičaj moje majke, zagubljen daleko tamo negdje u Lici, živi duboko u meni kao tiha svijetla pjesma bez riječi“ (Ćopić 1983).

Značajan segment u sagledavanju Like kao prvobitnog zavičaja jeste promišljanje samoga pisca koji je u gotovo svim intervjujima na temu zavičaja Liku okarakterizirao kao prvobitni zavičaj, bilo da je govorio o biografskim crtama ili izvoru inspiracije. U prilog tome najznačajnije su knjige Enesa Čengića, posebno prvi dio u kojem Ćopić izdvaja Liku kao zavičaj svoje majke i djeda: „Moji preci, i očeva i majčina porodica, porijeklom su iz Like. Još kao trinaestogodišnja djevojčica moja je mati doselila u Hašane iz Velike Popine kod Srba, sela izloženog snažnoj i hladnoj velebitskoj buri“ (Ćopić, u Čengić 1987: 29). Na pitanje je li Ličanin ili Krajišnik, Ćopić odgovara da je lički Krajišnik, a to objašnjava i geografski: „(...) s jedne strane austro-turske granice između Bihaća i Bosanskog Novog bila je Bosanska krajina, a s druge Lika!“ (Ćopić 1981: 42). I u ostalim izjavama Ćopić se

5 Još je Mihael Bahtin zaključio kako je najuobičajenija pojava da se čak i u ozbiljnom i savjesnom književnom radu crpi biografija i, obrnuto, da se dešava „objašnjavanje određenog dela biografijom, pri čemu se zadovoljavamo samo činjeničnim opravdanjima“ (BAHTIN 1991: 10), što možemo koristiti u pristupu nekim činjenicama iz Ćopićevog životopisa.

trudio da, pored Krajine⁶ kao zavičaja, ne izostavi Liku, osobito Liku kao ključni izvor književnoga stvaralaštva: „Mati je iz Like donijela mnoštvo priča, pripovijedaka i pjesama. Bilo je tu i dječjih pjesmica koje je narod spjevao, kao što je: ‘Gusle gude Grubišića Rude / tamburice tambe Grubišića Dande / sviralice svire Grubišića Špire’“ (Ćopić, u Čengić 1987: 33). Kao dječaka Ćopića su naročito veselile priče strica Nidže: „možda moja ljubav prema njemu upravo tu počinje. Uveče se napopastimo na njega: – Ajde nam, striče, pričaj, ajde pričaj! (...) Od njega smo mnoge pjesme i narodne priče čuli, koje je on ko zna gdje zapamtio“ (Ćopić, u Čengić 1987: 36).

Posebno sjetnu notu Ćopić iznosi uz priče koje je donio djed Rade koji je znao „čudesno pričati, ponajprije zgrade iz vlastitog života“ (Ćopić, u Čengić 1987: 36). Da su neke priče ulazile u opus nalazimo kroz motive koje Ćopić iznosi u razgovorima:

„Bezbrojne su priče što su kolale Likom: većina onih ‘strašnih’ dešavala se u Srpskom klanecu, koji vodi gore nekuda od Srba prema Velikoj Popini. Dakle, raspredalo se o tome kako, recimo, putnik noću ide klancem, kad otud nešto tutnji, grmi. Sakri se prestravljen putnik iza drveta, kad eto ti put njega nadire nešto, neko čudovište golemo, pa uz to još ima rogove, pa ima kozje papke (...) Premirao sam od straha zamišljajući opisane nemani.“ (Ćopić, u Čengić 1987: 34).

Tu su i pjesme ujaka Stojana iz Like, koji je otputovao u Ameriku, a tamo je pisao pjesme. Ćopić recitira pjesmu koju pamti, a koja govori o putu u Ameriku preko Alan klanca na Velebitu, preko kojeg je morao prijeći i sići u Obrovac, da bi se dolje na moru ukrcao u lađu: „Sa dva vranca preko Alan klanca, / s malo novca do grada Obrovca“ (Ćopić, u Čengić 1987: 34). Priče o ujaku Stojanu, kao i drugim rođacima, bit će motivi i u pričama.

Pored motiva, Ćopić tematski posvećuje cijele priče individuama, kao i kolektivu. U svojim intervjuima ističe kako su cijele skupine iz Like naseljavale Krajinu, noseći sa sobom potpuno novu kulturu življenja. Pored općenite kulture, doseljenici su bili napredniji od starosjedilaca pa su donijeli neke novine⁷. Običaji su se

6 U razgovorima s Čengićem Ćopić iznosi razloge zbog kojih su njegovi iz Like izabrali baš Krajinu: „Često sam se pitao zašto su moji preci izabrali baš Hašane. Vjerovatno zato što su Hašani smješteni u pitomolj dolini i što su se tu prodavala imanja begova koji su selili u gradove ili čak u Tursku. Krajevi su bili plodni pa su se i moji tu nastanili. Dođe jedan pa pozove drugog, trećeg, tako da ima svoj komšiluk“ (ĆOPIĆ, u ČENGİĆ 1987: 29).

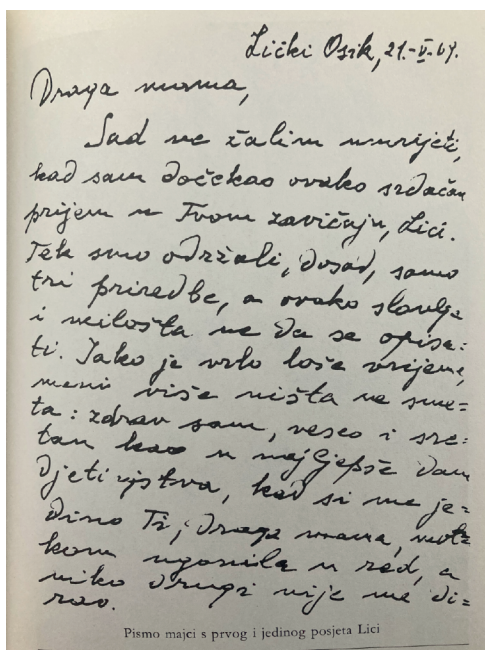
7 „Donijeli su im lampu pa petroleum – dotad su upotrebljavali lojanice ili ljeskove i smrčeve. Ličani su donijeli i krevete... I prve su šparete donijeli Ličani.“ (ĆOPIĆ, u ČENGİĆ 1987: 31).

također razlikovali, a Ćopić se sjeća anegdota zbog kojih su Bosanci nerado uzimali Ličanke pri čemu bi ljubav nadjačala sve prepreke: „A, neće Ličanka u moju kuću. Dolazilo je, dakako, i do lomova i sukoba, ali kad se neki Bosanac zaljubio u Ličanku, više nije slušao ni oca ni mater“ (Ćopić, u Čengić 1987: 32). Sva ta sjećanja do Ćopića su uglavnom dolazila iz druge ruke, tj. posredstvom priča, stoga ne treba čuditi koliko je bio upečatljiv prvi doživljaj Like:

„Dugo smo se spremali u Liku i konačno se otisnuli krajem maja 1969. godine. Predvidjeli smo običi Srb, Gračac, Otočac, Gospić, Perušić i druga usputna mjesta. Prema Lici smo se uputili s Jadranske magistrale. Stari, izlokani nekad carski a sada, reklo bi se, ni republički ni općinski drum, vijuga i penje se od Knina gore prema Srbu. Smjenjuju se nenasnosna sparina i kiša. Međutim, to nimalo ne smeta raspoloženom Branku koji se, eto, sada tek prvi put, uputio prema postojbini svojih predaka“ (Ćopić, u Čengić 1987: 13).

Pored Srba, Ćopić iznosi svoje oduševljenje Udbinom, Kninom i okolicom: „Knin, sa zelenim virovima Krke i Butušnice, ostao je dolje kao u kakvoj vrtači, a mi se pentramo po ličkim vrletima, dok se ne obresmo na prostranoj visoravni preko koje je nemilosrdno kosio vjetar, noseći istovremeno opijajuće mirise planinskog cvijeća i raslinja“ (Ćopić, u Čengić 1987: 13). Po mnogim pričama, koje

su mu se urezale u sjećanje, Ćopić prepoznaje Popinsko polje na koje ga opet asocira narodna pjesma koju je upamtio: „O Popini i njenoj buri – nastavlja Ćopić – još sam kao mališan zapamtio: ‘Lako ti je poznati Popinca, / obukao kožuh vrh haljinca’“ (Ćopić u Čengić 1987: 13). No, poseban momenat jeste prepoznavanje mjesta gdje mu se rodila majka: „Tamo gore, negdje ispod onog brigeja rođena je moja majka. Gledamo na kartu: – Ovo bi po priči mogao biti Srpski klanac. U mojoj dječjoj mašti on je ostao kao nekakav nedokučiv san. I kao da sada slušam babu Seju Desničinu kako priča. Takvih i sličnih priča naslušao sam se u da-

Pismo majci iz Like (izvor: Čengić, 1987.)

nima i noćima svog bosonogog djetinjstva“ (Ćopić, u Čengić 1987: 14). S ovoga putovanja Branko je iz Ličkog Osika (21. V. 1969.) uputio toplo i dirljivo pismo majci Stoji:

„Draga mama, sad ne želim umrijeti kad sam dočekaov ovako srdačan prijem u tvom zavičaju, Lici. Tek smo održali, dosad, samo tri priredbe, a ovako slavlje i milošta ne da se opisati. Iako je vrlo loše vrijeme, meni više ništa ne smeta: zdrav sam, veseo i sretan kao u najljepše dane djetinjstva...“ (Ćopić, u Čengić 1987: 14).

U drugoj knjizi Enesa Čengića, donose se razgovori s Ćopićem u kojima Lika kao topos zauzima ključno mjesto. Tako se Ćopić sjeća anegdote, a kroz koju donosi svoje viđenje Like i u kasnijem, zrelijem dobu:

„Pored same Une, granice Bosne i Like, išla je njemačka kolona, za koju se nije znalo na koju će stranu udariti, pa Bosanci isturili na vrh brijega babu da osmatra kretanje neprijatelja. Gleda baba, gleda, pa kad vidje da njemačka kolona skrenu preko mosta na ličku teritoriju, pojuri prema svom selu. Tu naleti prvo na mene i oduševljeno „raportira“:

- Ode dušmanin na Liku, nama se neće ništa desiti!

- Pa, rođena baba i Lika je naša, zašto se toliko veseliš?

- Jeste, sinko, imaš i ti pravo – pokajnički priznade i obori oči zemlji.“ (Ćopić 1989: 43).

I u razgovorima s Milošom Jevtićem, Ćopić je izdvajao Liku kao zavičaj: „Smatrao sam da je Lika moj zavičaj. I mi smo se uvijek nazivali Ličanima“ (Ćopić, u Jevtić 2000: 15). Iako u ranom djetinjstvu nije u njoj fizički nazočio, Ćopić je isticao kako je zamišljao svoje konstantno prisustvo u Lici:

„Čim padne večer i Bosnu pokrije mrak – ja onda vidim Liku (...) Tako je u meni taj svijet moga djeda i moje majke – ta Lika – staklo blistavo, i sjajilo noću, kao neki čarobni fenjer“ (Ćopić, u Jevtić 2000: 15).

Možda je upravo distanca s koje je pričao uvjetovala bliskost s toposom Like jer „iz djedovih i maminih pričanja – Liku sam tako živo zamišljao“ (Razgovori s Jevtićem 200: 15). Slike Like su, čini se, bile u ravni s onima u kojima je doslovno živio: „I sam ne bih znao kazati koji mi je zavičaj izgledao ljepši“ (Razgovori s Jevtićem 2000: 15). Otuda Liku možemo shvatiti kao primarni i prvobitni zavičaj. Baš iz razloga što u njoj nije živio postaje intrigantnije njegovo shvaćanje Like: „Tako sam imao dvostruki zavičaj i dvostruko djetinjstvo. I iz toga sam ponio svoj osnovni kapital, literarni. Čini mi se da ga ne mogu nikad iscrpsti. On se

i sad, u sasvim zrelim i starijim godinama, javlja ponovo u meni“ (Razgovori sa Jevtićem 2000: 15). Iz toga se nazire bitnost propitivanja toposa Like kao inspiracije za književno stvaralaštvo, kao i njena uloga u kreiranju fikcionalnih toposa u cjelokupnom opusu.

Topos Like u opusu – Lika kao fikcionalno utočište

Inspiriran ličkim životom svojih predaka, Čopić je ispisao svoja najreprezentativnija djela. Da je topos Like ključni inspirativni izvor potvrđivao je pisac, ali i djela u kojima se izravno referira na topose Like. Ključna knjiga u kojoj se referira na Liku jeste knjiga posljednjeg „zrelog“ ciklusa, zbirka priča *Bašta sljezove boje*, a posebice pripovijest *Zavičaj moje majke*:

„Zavičaj moje majke, zagubljen daleko tamo negdje u Lici, živi duboko u meni kao tiha svijetla pjesma bez riječi. O njemu su mi samo pričali za ranih jesenjih večeri, kad se pod otvorenim nebom perušaju kukuruzi i kad je sve puno zvijezda, ili u zimskim noćima kad bura bije u prozore, prošlost oživi i tuga zastane u stegnutoj grlu“ (Čopić 1983: 71).

Pomiješani osjećaji sjete javljaju se konstantno, pri čemu izvire proživljeno i prosanjano djetinjstvo: „A ipak... čini mi se, davno nekad bio sam tamo i dobro se sjećam jedne slike: osamljeno drvo treperi na suncu pored nekog drumca, pod njim stoji moja majka, a jato divljih golubova proljeće i žurno se gubi put kamenita osunčana brijega“ (Čopić 1983: 71). U istoj pripovijesti, Čopić pobliže opisuje mjesto kroz koje donosi tipični hronotop – opis mjesta, izražavajući nostalgiju za prošlim vremenom:

„Kad se ide u njezin zavičaj, najprije se mora popeti velikom okukom uz Đukino brdo. Na tamnozelenoj padini toga brda, gledana izdaleka, ta bijela okuka liči na izvrnutu brojku pet, koju je neko dijete u igri napisalo, pa zaboravilo da izbriše. Put dalje vodi kroz planinski klanac Risovac. S brdašca poviše naše kuće, planina se za vedrih dana vidi plava i osmjehnuta, i kad god je čovjek pogleda, u duši mu postane vedro i mirno“ (Čopić 1983: 71).

Majka je rijetko pričala o svome rodnome kraju i obično bi ga se sjećala za prazničnih dana, kad bi se vratila odakle sa seoskog sabora. Naročito u tim trenucima kod majke bi se pojavila nostalgija, a slična osjećanja prenosila bi se i na ostatak porodice:

„Onda bi sjedila sa strinom na klupi pred kućom, i one su dugo, uz šušketanje večernjeg vjetra, pričale jedna drugoj o svom djetinjstvu, o svojoj mladosti. Mati

je onda gledala nekud neodređeno u modrikast suton u šljiviku i ne bi me zadugo primjećivala. A onda bi se i ja sam zbog toga rastuživao i, sjedeći u još toploj prašini, začuđen gledao majci u lice. Bila mi je ona za tih trenutaka tako bliska i tako daleka u isti mah“ (Ćopić 1983: 72).

Tada se donosi priča o majčinom mladalaštvu, o periodu kada je ostala udovica: „Vraćala se tada majka u djetinjstvo nasmijana i bezbrižna, tamo je nalazila sve ono što joj je oduzeo brižan i pust udovački život“ (Ćopić 1983: 72). Ti trenutci, javljat će se pripovjedaču i u zrelijem dobu, što je inače karakteristika Ćopićevih priča – nostalgični zaključci pri čemu sjećanje na djetinjstvo istovremeno predstavlja i utjehu:

„Obaraju se duge jesenje kiše, trune oko drumova mokro lišće i u noćima neko nepoznat tuguje i glas mu ide po vjetru, ali ja sam ipak miran i vedar. Blista u meni taj majčin sunčani svijet koji sam još u djetinjstvu dobio, treperi kao daleka zvijezda iznad tamna horizonta, i ja u tim trenucima osjećam i znam da ćemo svi jednog dana otploviti u kristalnomodre svjetove pune sunca“ (Ćopić 1983: 73).

U istoj zbirci javljaju se i drugi likovi, koji potječu ili dolaze iz Like. Tako je i u priči *Sveti Rade lopovski*, koji je iz „kamene Like“ (Ćopić 1983: 48) i nosi sve osobine stvarnoga djeda Rade. Tako je Rade prikazan kao veoma snalažljiv i mudar čovjek, a koji uz sve svoje specifičnosti, donosi i specifičan lički humor i specifično ličke anegdote: „Rade, Rade. Ta imaš li ti oči, noćna tico lička? – inatio se samardžija“. Pored humora i anegdota, donose se i neki ustaljeni lički epiteti i metafore. Tako je i u priči *Mučenik Sava*: „A ja se zaintačio kao najtvrdoglavije ličko magare“ (Ćopić 1983: 58) ili u priči *Dane Drmogaća*:

„Još davno i davno, prije nekih četrdesetak godina, dok je moj djed Rade momkovao u Lici, imao ti je on tamo nerazdvojnog druga i prijatelja Danu Desnicu, svoga voljenog ‘kamataru’.

Živeći na području Vojne krajine, uz austrijsko-tursku granicu, Ličani su švapsku riječ ‘kamerad’ prekrstili u ‘kamarat’ i njome označavali svakog svog dobrog druga, bez obzira je li to bio vojnik ili kakva prosta čobančina s kozjim kožuhom do samih peta“ (Ćopić 1983: 60).

Nasuprot njega djed Rade je bio „dobrodušno i čestito momče“, opisan opet specifičnim ličkim rječnikom pri čemu „ličko spadalo“ ili „lopov“ donosi u pozitivnom kontekstu: „prava bijela vrana među pustopašnom i raspojasanom gomilom svojih vršnjaka, ličkih spadala i lopova od svake ruke“ (Ćopić 1983: 60). U svemu nerazdvojni, počеше se zajednički, navijati i oko iste djevojke, čuvene Draginje Keče iz zaseoka Drenove Uvale, koja je također opisana na tipično ‘ličko-ćopićevski’ način: „Ta vižljiva i tanjušna curica, bistra oka i hitra u pokretu, ne bi ga, majci, nikad

Čopić u Lici (izvor: Čengić, 1987.)

u Lici stekla zagledača i prosioca da nadaleko nije izišla na glas kao 'sok', neka vrsta hajdučkog povjerenika, preko koga su opljačkani seljaci s hajducima hvatali vezu i dogovarali se o ucjeni“ (Čopić 1983: 61).

Neki od likova su rođeni Ličani. Taj motiv nalazimo u knjizi *Lijan vodi karavane* kod poljara Lijana: „Kako neću znati kad sam se u Lici rodio pa još kao dijete preselio u Bosnu. Od tada sam često putovao u Liku da obiđem rodno selo Strmendač“ (Čopić 1981: 39).

Pored izravnog referiranja na Ličane i Liku kao topos, u pričama se javljaju lički motivi kroz odjeću, predmete i pojave. Neobični likovi koji bi se pojavili u pričama dolaze upravo iz Like. Tako je s neobičnim gostom u priči

Drmogađa koji se iznenada jesenjeg dana pojavio ispred porodične kuće: „Negdje sasvim pozadi čučala mu je na zatiljku crvena lička kapa. Imao je i lički dupli prsluk od plave čohē“ (Čopić 1983: 64). Gost iz Like nije volio ljude iz vlasti, to je pokazao istjeravši poljara Danu Tereziju iz dvorišta, na šta su mu odgovorili: „Eh, ne zovu tebe džabe tamo u Lici Drmogađa“. Jedino je djed Rade pokazivao poštovanje prema gostu nazivajući ga njegovim pravim imenom – Marko Medić, od Velebit-gore. Lička kapa ključni je motiv i u priči *Molitva za ličku kapu* u kojoj kao poklon „komšinica obećava ličku, crvenu kapu s dugom kićankom“ (Čopić, u Čengić 1987: 82), a pored kape kao obilježja nailazimo i na „lički dupli prsluk od plave čohē“ (Čopić 1970: 78). Tako su, pored vanjskoga izgleda, Čopiću protagonisti iz Like poslužili za opisivanje karaktera i naravi, pri čemu u prvi plan dolazi tajanstvenost. Otuda i ne čudi što se u mnogim pričama javljaju gosti koji su upravo iz Like. Dobar primjer je priča *Slijep konj* u kojoj se javlja gost iz Like: „U nečiju dobrostojećū kuću, opet, dolutao bi odnekud iz svijeta, obično iz Like, kakav daleki rođak, samac, bez familije, pa bi se tu pribio uz ognjište, riješen da proboravi do suđena časa“ (Čopić 1970: 249).

Karakter likova pokazuje se preko ustaljenih epiteta: „Načuvši o čemu se dogovaram s Lazom, moj rođak stari Savo, poznati šeret iz Like, lukavo mi namignu“ (Čopić, u Čengić 1987: 90). Tako je i u priči *Marijana* u kojoj dolaze do izražaja specifično „ličke“ osobine: „U te trenutke, kad noć lazi od podvodna vrbika

uz gole njive, a lampa se još pali, moja strina, crnokosa Ličanka, stigne zakratko, krišom, i da otplače nagnuta gdje god u čošku nad kakvim poslom“ (Ćopić 1970: 213). Priča brat Savi o svome Nidži i njegovoj pjesmi: “ – Marijana, Marijana? – preslišava se Sava. – Ehe, jeste bogami, još prije nego smo se iz Like doselili, unazad četrdeset godina, bila je u Mantinoj Dragi jedna Marijana, hajdučki jatak. Da to ne bude ta?“ (Ćopić 1970: 215).

Ćopić s ličkom rodbinom (izvor: Čengić, 1987.)

Na topose Like Ćopić referira i u pričama prvoga ciklusa. Tako u knjizi *Priče ispod zmajevih krila* u priči *Čudnovat svjetski putnik* spominje se da je djed „prešao u školu svetog Roka“ (Ćopić 2007: 10). Ti motivi pokazuju kako se Ćopić, bez obzira koliki je stupanj fikcije, uvijek vraćao istim toposima: „Pokisao, gladan i ozebao, on je osjećao kako su mu voljeni sunčani predjeli zavičaja zauvijek legli u duši, draži od svega na svijetu, i znao je da će ih sa sobom nositi i sačuvati, pa ma kuda se kretao“ (Ćopić 1968: 74).

I u drugim velikim djelima, kao što je to npr. roman *Prolom* iako radnja nije smještena u kontekst ličkoga područja, ipak neki likovi vode porijeklo iz Like:

„Svi Vreočani skupa činili su se kao jedna jedina porodica. Puni dječje prostosrdačnosti i međusobne trpeljivosti, oni nikad nisu upadali u krupne svađe i razmirice, svikli da žive u tiješnu i upućeni isključivo na pomoć između sebe. Imali su svoga kovača, svog kolaru, štrojiteljera volova i praščića, babicu i vračaru, pa čak i zajedničkog starca-potukača, dolutalog odnekle iz Like o kome su se zajednički brinuli...“ (Ćopić 1984/1985: 379).

Time Ćopić pokazuje koliki je udjel imao topos Like u njegovome privatnome, ali i profesionalnome djelovanju čime možemo zaključiti i potvrditi da je Lika ključni i sigurno prvobitni topos njegovoga književnog stvaralaštva, čime je Ćopić uspostavio jake interkulturalne veze⁸ pokazujući kroz konkretne primjere miješanje krajiške i ličke kulture.

8 O tome vidjeti više u: DŽAFIĆ, ŠEHERZADA. 2015. *Interkulturalni (kon)tekst bosanskohercegovačke interliterarne zajednice*. Sarajevo: Dobra knjiga.

Ka zaključku: Lika kao prvobitni zavičaj

Nakon interpretacije dokumentarnih tekstova, posebice Ćopićevih razgovora o zavičaju te nakon iščitavanja opusa, može se zaključiti da se kroz većinu djela donosi literarizirani tip autobiografskog diskursa te se javlja u dvije varijante: kao narativno stilski literarizirana autobiografija i kao literarizirana autobiografija u smislu fikcionalizacije, posebice u slučaju odnosa prema Lici kao zavičaju iz kojeg se crpe građa i inspiracija. No, u nekim djelima nalazimo i literarizirani tip autobiografskog diskursa jer je u ovome slučaju eksplicitno referiranje na stvarne događaje i mjesta koja će se literarizirati. Posebno su u tom pravcu paradigmatična djela kasnoga opusa, kao što su romani *Magareće godine*, *Prolom* i zbirka priča *Bašta sljezove boje*, koje karakterizira eksplicitno referiranje na djetinjstvo i mladalaštvo uz poseban nostalgični ton. U tom nostalgičnom krije se i referiranje na priče iz Like koje su Ćopićev djed, stric i majka govorili u ranome djetinjstvu, a koje će, vidjeli smo prema piščevom svjedočanstvu, biti osnovni izvor motiva, ali i ključna inspiracija. Time dolazimo do zaključka kako je topos Like, ne samo prvobitni, već i primarni Ćopićev zavičaj. Pored dokumentarne građe, konkretno Ćopićevih intervjuja posvećenih fakcionalnim i fikcionalnim pričama, argumente nalazimo i u samome opusu, posebice u pričama koje donose portrete i karakterizaciju Ličana te ličkih običaja, načina odijevanja i posebice prepoznatljivih ličkih prostora. U svemu tome ogleda se sveukupni značaj toposa Like, kako za samoga pisca, tako i za interkulturene veze koje su uspostavljene između Krajine i Like kao dva geografski i kulturno bliska područja, a što je ključno, objedinjene u tako značajnom opusu kao što je to bogati i polivalentni, još uvijek neprevaziđeni, opus Branka Ćopića.

Izvori

- ČENGIĆ, ENES (1987). *Ćopićev humor i zbilja I*. Globus Zagreb.
- ČENGIĆ, ENES (1989). *Ćopićev humor i zbilja II*. Globus Zagreb.
- ĆOPIĆ, BRANKO (1968): *Surova škola*, Prosvjeta, Zagreb.
- ĆOPIĆ, BRANKO (1981): *Lijan vodi karavane*, Veselin Masleša, Sarajevo.
- ĆOPIĆ, BRANKO (1983): *Bosonogo djetinjstvo*, Sabrana djela B. Ćopića, Prosveta, Beograd.
- ĆOPIĆ, BRANKO (1984/1985): *Prolom*, Svjetlost, Sarajevo.
- ĆOPIĆ, BRANKO (1990): *Priče i romani*. Veselin Masleša, Svjetlost, Sarajevo.
- ĆOPIĆ, BRANKO (2007): *Priče ispod zmajevih krila*, Bosanska riječ, Tuzla.
- ĆOPIĆ, BRANKO (1970): *Bašta sljzove boje*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- ĆOPIĆ, BRANKO (2007): *Priče ispod zmajevih krila*, Lijepa riječ, Tuzla.
- ĆOPIĆ, BRANKO (2010): *Bašta sljzove boje*, Učiteljski fakultet u Beogradu, Beograd.

Literatura

- BAHTIN, MIHAIL. 1979. *Autor i junak u estetskoj aktivnosti*. Novi Sad: Bratstvo-jedinstvo.
- CURTIUS, ERNST ROBERT. 1971. *Evropska književnost i evropsko srednjovjekovlje*. Zagreb: Matica hrvatska.
- ĆOPIĆ, BRANKO. 1969. *Dečiji pisci o sebi*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- ĆORALIĆ, ZRINKA; REDŽIĆ, UNA. 2017/2018. Prostorne relacije u frazeologiji Ćopićevih djela *Doživljaji Nikolettine Bursaća i Ne tuguju, bronzana stražo*. *Post Scriptum*, 6/7, str. 155-168.
- DŽAFIĆ, ŠEHERZADA. 2015. *Interkulturni (kon)tekst bosanskohercegovačke interliterarne zajednice*. Sarajevo: Dobra knjiga.
- DŽAFIĆ, ŠEHERZADA. 2017. Granični toposi mladosti i starosti. // *Djetinjstvo, mladost i starost u Ćopićevom stvaralaštvu*, sv. 5. / B. Tošović (ur.). Graz: Institut za slavistiku, 121-133.
- JEVTIĆ, MILOŠ. 2000. *Pripovijedanja Branka Ćopića*. Banja Luka: Glas srpski.
- KOS-LAJTMAN, ANDRIJANA. 2011. *Autobiografski diskurs djetinjstva*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- KOS-LAJTMAN, ANDRIJANA. 2018. Magareće godine i Bašta sljzove boje iz vizure autobiografskog diskursa. // *Ćopićeva poetika zavičaja*. / B. Tošović (ur.). Graz: Institut za slavistiku, 117-139.
- TOŠOVIĆ, BRANKO. 2018. *Poetika zavičaja i zavičaj poetike Branka Ćopića*. Bihać: Institut za slavistiku – Graz: Univerzitet u Grazu, 15-61.
- TOŠOVIĆ, BRANKO. 2017. *Poetika Ćopićevih heterotopija*. // *Ćopićeva poetika prostora*. / Branko Tošović (ur.). Graz: Institut za slavistiku, 15-111.
- UŽAREVIĆ, JOSIP. 2011. *Mobiusova vrpca. Knjiga o prostorima*. Beograd: Službeni glasnik.

Functions of the Topos of Lika in Narrative Discourse – Lika as the original homeland of Branko Ćopić

Abstract

There are few writers who referred to their homeland as Branko Ćopić did. Although he learned about the topos of Lika from the stories of his mother and grandfather, Ćopić in almost all interviews, letters and even his own works referred to Lika as his original homeland. With this fact, this paper moves in two directions: the first part analyzes Ćopić's interviews and letters in which he talks about the topos of Lika as a homeland, while the second part of the paper presents interpretations of Lika's motifs in Ćopić's literary works. From all sources (both factual and fictional) it is evident that Lika, both as a geographical and as a motive term, represented the habitus of values that significantly determined the work of one of the greatest writers of South Slavic literature.

Key words: Lika, Branko Ćopić, narrative, topos, homeland

